

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005-2006

Türkiye - Avrupa İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği

Beril Dedeoğlu

Avrupa Birliği'nin üzerine kurulduğu "Nasıl ortak iş yaparız, nasıl ortak bir kârlılık yaratırız ve bu kârlılık alanı nasıl güvenli bir alan olabilir?" sorusu aynı zamanda bir kalkınma modelidir. Türkiye geçmiş dönemde bunlarla hiç ilgilenmedi; örneğin kömür madenine sahip bir ülke olarak Kömür-Çelik Birliği'nin kuruluşu üzerine düşünmek akıllara gelmedi. Dış politikasında bu meseleyi tarihsel bir olay, Avrupalıların yaşadığı bir durum gibi kabul etti. Bir süre geçtikten sonra, biraz da Yunanistan'ın dürtüklemesiyle Türkiye, Batı kurumlarına tek tek üye oldu. Bunlardan bana göre en ilginç olanlarından biri, Avrupa Konseyi'ne tam üyeliği; savaş daha yeni bitmişti. Avrupa Konseyi Avrupa'nın demokratik devletlerinin üye olmasını öngörüyor ve Türkiye o dönemde demokratik kabul ediliyordu! Kimse "Bunun bir sürü ilkesi var, sözleşmeler var, üye olduk ama acaba bunları gerçekleştirebilecek miyiz?" diye sormuyordu. Büyük ölçüde meselelere "Türkiye, Batı'nın bütün kurum ve kuruluşlarına üye olur ise, başvuruda bulunur ve kabul edilir ise, Batılı sayılabilir" diye bakıldı, yani tıpkı Nato'ya başvurur gibi Avrupa Konseyi'ne başvuruldu. Nato'yu biraz ayrı bir yere koymak gerekir, çünkü orada güvenlik endişesiyle ve Ruslara yönelik endişeler ile daha çok içselleştirilen bir durum söz konusuydu.

1950'lerin sonlarında Türkiye başvuruda bulundu ve sonraki süreçlere baktığımızda, tam olarak neye başvurduğunun bilincinde değildi. Aradan yıllar geçti, 1970'lere gelindi ve "Ankara Antlaşması" denilen şeyin bir "gümrük birliği" antlaşması mı, yoksa tam üyeliği gerekli gören bir antlaşma mı olduğu ancak tartışılmaya başladı ve hukuk metninin içinde "İşler yolunda giderse, tam üyelik için başvuruda bulunabilmesi bizce gayet makuldür!" gibi cümleler olduğu anlaşıldı. Bu cümlenin kesinlikle tam üyelik yolunu açtığı da düşünülebilir, "Önce şunları yapacaksınız, sonra tam üyelik tartışılabilir" anlamı taşıdığı da. Türkiye, Ankara Antlaşması'nı Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yapmıştı ve yapılan antlaşma gümrük birliğini öngörmekteydi, çünkü o yıllarda Avrupa da daha ortak pazarını tamamlamadığı için başvuru tarihindeki Avrupa'nın pozisyonu ne ise, ona talip olabilirsiniz; onun koşullarını gerçekleştirmekle yükümlüydünüz. Türkiye başvurusunda bulundu, evine geri döndü. Biz o sıralarda başbakan asıyorduk, darbeler yapıyorduk, biraz kendi derdimize düşmüştük; bir yandan Ruslar geliyor, diğer yandan Amerika bizi kurtarıyor gibi dengeler içerisinden siyasi mekanizmaları yürütüyorduk. Avrupalılar ise o sırada başka işlerle meşgul oluyorlar, ama Türkiye çok ilgilenmiyordu. Avrupa'nın "Türkler niye bizimle ilgilenmiyor, biz çok arzu ediyoruz onların aramızda olmasını" gibi bir kaygıları yoktu. O dönemde Türkiye ekonomik veya siyasi atakta bulunacak durumda değildi.

Çok basit bir mantıkla şu söylenebilir: Avrupa, büyük ölçüde Türkiye'nin "ne tam içinde ne tam dışında" pozisyonundan memnundu. Türkiye de bu durumdan gayet memnundu, çünkü böyle bir kaygısı yoktu. Aradan bir süre geçti, 1970'li yıllarda Avrupa Birliği sekteye uğradı. Petrol krizi, Avrupa'nın ekonomisini yeniden düzenlemesini gerektiren olaylara gebe idi. 1968'de Fransa'da olaylar oldu; Türkiye'de "öğrenci hareketi ve 68 direnişi" olarak algılandı bu dönem, ama aslında temelinde ciddi ekonomik sorunlar ve uyum problemleri vardı. Fransa, defalarca devalüasyon yaşamıştı, öğrenci harçları artırılmıştı, yemekhaneler ücretli hale getirilmişti ve insanlar sokağa dökülmüştü ve bunun siyasi sonuçları olmuştu. Oysa biz ekonomik altyapı olmadan, vitrin kısmını benimseyerek aldık ve Türkiye'de neye dayandığını anlayamadığımız bir "68 Kuşağı" yetiştirdik.

Petrol krizleri, Avrupa'nın daha fazla derinleşme politikalarına önem verdi. Bu süreç "Ekonomimizi yeniden nasıl hayata geçirebiliriz ve bunu hangi yeni üyelerle yapabiliriz?" süreciydi. Avrupa Birliği, bir bisiklete benzer. Bu bisiklet iki tekerlidir; biri ekonomi, biri siyaset tekeri. Belli bir ivmede gitmek zorundadır, gitmediği takdirde devrilir; hızını kaybetmemesi için de ya genişleyecek ya da derinleşecektir. Ekonomiyle siyaset birbirini tamamlayacak, belirli bir hızla gidecek, derinleşemedikleri, yani yeni ortak politika geliştiremedikleri zaman genişleyecek, biraz genişledikten sonra piyasalar, siyaset, farklı mekanizmalar sistemi hareketlendirecek, ondan sonra tekrar derinleşecek ve böyle birbirini takip eden bir süreç izlenecektir. İngiltere'nin, Kuzey Ülkeleri'nin tam üyeliği ile Avrupa Birliği bu ivmeyi kazandı ve 1970'li yılların getirdiği detant döneminde -Rusların belki de gelececeğinin, aslında gelmeye o kadar da meraklı olmadıklarının anlaşılması, Ruslarla Amerikalıların aslında aralarında anlaşmalarının biraz deşifre olmaya başladığı dönemde-, Türkiye'deki lokomotif sektörler ve lokomotif alanlar "Avrupa ile kurduğumuz ilişkiyi ne kadar geliştirdik?" sorusunu soruyordu. Bir de baktılar ki, aslında çok da bir şey yapılmamış; bir antlaşma imzalanmış, sonra unutulmuş. Yeniden bu konunun canlandırılmasına karar verildi, Katma Protokol denilen bir protokol yapıldı. Antlaşmalara yapılan ek protokoller, aslında çok manalı bir sürecin işlemediğini gösterir, çünkü aslında antlaşmanın hükmü vardır, fakat üstünden çok zaman geçtiği için bunun uygulanabilirliğinin koşullarının ortadan kalktığı anlaşılır, yeniden düzenlersiniz ve vadellersiniz. Avrupalılar da 1970'lerde konu gümrük birliği olduğu için ve bu tam üyelik öngörmediği için çok rahatlıkla masaya oturmuşlardı. Fakat uluslararası konjonktürü Türk iye'nin başına açtığı dertler vardı. Bunlardan biri Kıbrıs'ın büyüyen bir sorun haline gelmesiydi, dolayısıyla Katma Protokol'ün yaşama geçmesinin önündeki en temel engel olan adada karşılaşılan sorunlar ve ona bağlı olarak alınan kararlar. Dönemin Başbakanı Ecevit "Biz Katma Protokol'ün koşullarını yerine getiremeyeceğiz" dedi. Ekonomik gerçekliği tartışılabilir, ama siyaseten bunun uygulanması gerçekten mümkün değildi. Dolayısıyla Katma Protokol yapıldı, ama başka bir yerlere takılıp kaldı.

Bu arada 1980'li yıllara gelindi, biz bu arada başka darbeler de yaptık ve Avrupa o dönemlerde giderek, ekonomik istikrar için siyasal istikrarın kaçınılmaz olduğuna ilişkin kararlar alan bir süreç izledi. Ekonomik istikrar için gerekli olan siyasal istikrar; hukuk devleti, şeffaflık ve demokrasi olarak adlandırıldı. Azınlık hakları henüz gündemde yoktu ama ana tema buydu, dolayısıyla toplumların istikrar içinde yaşayor olması, daha şeffaf bir ortamda yaşayabiliyor olması, kurdukları entegrasyonun verimliliğini artıracak bir temel değişmez unsur olarak kabul edilmeye başlamıştı. Oysa o dönemde Türkiye'nin iç dertleri başkaydı ve o süreç kaçırıldı. 1980'lerin başında biz hâlâ Rusların geldiğini zannediyorduk! Oysa Rusların değil Türkiye'ye gelecek, Afganistan'a bile gidecek hallerinin olmadığı gayet açıktı. Ve 1980'li yıllarda uluslararası sistem değişmeye başlamıştı, küreselleşme denilen bir olgu yaşanmaya başlamıştı, Amerika ile Rusya'nın ilişkileri aslında Rusya'yı ayakta tutmaya yönelik ilişkilerdi. Oysa biz en azından akademide bunların hiç farkında değildik; Sovyetler Birliği'nin yıkılma

olasılığı, hiçbir tartışmanın konusunda ve gündeminde bile değildi. Bu ideolojik açıdan, akademik açıdan kolaylık sağlayan bir şeydi; bir Doğu var, bir Batı var, Batı da homojen, Avrupalılar bir şey yapıyor, Amerikalılar bizi seviyor, Ruslar da geliyor! Bütün dengeleri bunun üzerinden açıklamaya çalışmak çok rahatlatıcıydı. Fakat olaylar öyle değildi. 1980'li yılların ortalarına doğru Türkiye'de de belirli kesimler dünyadaki değişmeyi fark etti ve Avrupa ile ilişkilerimizde çok az yol kat ettığımız anlaşıldı. İlk defa 1980'li yılların ortalarından itibaren sivil toplum kuruluşları denilebilecek birtakım dernekler, kuruluşlar, yan kuruluşlar bu süreci yeniden canlandırmak için küçük bir kamuoyu oluşturmaya başladılar. Bazı milletvekilleri sürece dahil oldu, Türkiye'de de farklı hükümet yapılarıyla karşılaştık ve Türkiye 1987'de tam üyelik başvurusunda bulundu. Çünkü artık önümüzdeki malzeme AET değildi ve başka işler yapılmıştı; kömür-çelik topluluğuyula, Eurotom'la birleşmişti, oysa Türkiye üç farklı örgütün sadece bir tanesine tam üyelik başvurusunda bulunmuştu.

Türkiye tam üyelik için başvuruda bulduktan sonra işin maceralı ve heyecanlı kısmı başladı. 1987'de dosya hazırlandı, içinde eksikler vardı ama kabul edildi. Avrupa'da Komisyon'un çok sayıda binası vardır ve bildiğim kadarıyla dosya yanlış yere bırakıldı. Türkiye yanlış yere bırakmış olabilir, fakat Avrupalılar da dosyayı kaybetmişti! Dosya bulundu ve asıl kıyamet ondan sonra koptu: "Türkiye'ye ne diyeceğiz?"

1990'lara kadar olan süreçte "En iyisi biz bir şey söylemeyelim" dediler ve gerçekten de 1990'lara kadar bir şey söylenmedi. "Ehilsiniz, ama yeterli değilsiniz" gibi sözler duyuldu. Bu arada konjonktür değişti,

Sovyetler Birliği çöktü. Sovyetler Birliği'nin çökmesi, başlangıçta Türkiye için çok büyük umutlarla anlamlandırılmış olabilir. "Türkiye yeniden köprü oldu; Doğu ve Batı içinde yeni ufuklar açıldı: Türk Cumhuriyetleri" dendi; halbuki oradaki cumhuriyetler, "Biz Türk Cumhuriyeti değiliz, biz Türki Cumhuriyetiz" dediler. Başlangıçta, bu durum Türkiye'nin yararına olmadı, çünkü Avrupa'nın ilgisi Doğu Avrupa'ya kaydı, yani Türkiye'nin önüne geçen ve Avrupa'yı çok daha yakından ilgilendiren sorunlar ortaya çıktı; dolayısıyla birçok ülke hızla kalkındırıldı ve bu ülkeler hızla Avrupa Birliği'ne entegre oldu. Demokratik Avrupa, kendi halklarına "Polonyalı muslukçuları alalım mı?" diye sormadı. Sorsalardı, Fransızlar ve başka birçok ülke istemeyecekti. Bunun temel sebebi, güvenlik sorunuydu. "Ne yapalım, bedeli neyse katlanırsız" diye düşünülen bir dönemdi.

Bu süreç içerisinde Türkiye de o ivmeyle "Aday mıyım, değil miyim?" tartışmalarıyla Lüksemburg'a gitti. Lüksemburg Zirvesi, Türkiye'nin aday olmadığının ilan edildiği zirvedir. Bu tek taraflı isteksizlikten kaynaklanan bir durum değildi. Hatırlıyorum, çok üzgün olarak Türkiye'ye dönen başbakan, evde çalışma sözü vermişti, sonra 1999'da Helsinki Zirvesi sonucu bir anda Türkiye'nin aday olduğu açıklandığında hepimiz şaşırдық. Nasıl olup da 1997'de Türkiye'ye "hayır" denirken 1999'da "evet" dendiğini ben birkaç düzeyde inceledim. Avrupa Komisyonu'nun ilerleme raporlarının birçok sayfasını başka başka komiserler yazdığından tekrarlar vardır, cümleler düşüktür. En arka sayfasında da Kopenhag Kriterleri denilen kriterleri ölçecek, yani tam üye olmanız için kriterlerin yeterliliğini ölçecek on sekiz tane uluslararası sözleşme vardır. Türkiye, 1997'de bu on sekiz belgeden sadece altı tanesini onaylamış haldeydi. Örneğin 1966 Birleşmiş Milletler Ekonomik Haklar Sözleşmesi'ni 1997'de hâlâ onaylamamıştı. Aynı yıllarda en kötü durumdaki Romanya'ya bakmıştım; Romanya, bu on sekiz belgeden on iki tanesini onaylamış ve meclisinden geçmişti. 1999'da Helsinki'de, herhalde Türkiye, ben fark etmeden Meclis'ten bir sürü kanun geçirdi, bir sürü belge imzaladı diye düşündüm, oysa hiçbir ilerleme yoktu, hiç belge imzalanmamıştı; tam tersine, uygulama ile ilgili belgeleri karşılaştığımızda Türkiye ile ilgili çok daha vahim durumlar vardı ve daha da kötüsü ekonomik veriler berbattı, çünkü kriz 1999'da sonuçlarını fevkalade yansıtıyordu. Ekonomik veriler, Avrupa'nın standartlarının yakından uzaktan ilgileneceği gibi değildir, çünkü 1998 ile 1999 rakamlarının kesiti alınır; yan yana getirilip bir değerlendirme yapılıyor. Demek ki bazı kriterler, koşullara göre farklı algılanabiliyor. Nasıl ki Türkiye 1949'da demokratik sayıldıysa, 1999'da siyasi kriterleri kısmen gerçekleştirmiş olarak kabul edilebildi. 1997 ile 1999 arasında bir fark yoktu, ancak 1991 ile 1999 arasında bir fark vardı; konjonktür değişmiş, Türkiye'nin dışlanmasının maliyeti Avrupa bakımından artmıştı. Dolayısıyla bir kez daha "Aday değilsin" dendiğinde, Türkiye'nin daha fazla marjinalleşmesi ihtimali doğuyordu; Avrupalılar doğal olarak kendi geleceklerinin üzerinden bir hesap yaptılar ve bu hesap içerisinde Türkiye'nin dışarıda kalmasının maliyetli olacağı düşünüldü. O yıllarda bir hesap yapılmıştı, "Türkiye'yi dışarıda bırakırsak, acaba sınır kapılarımıza göç yolu ile dayanacak Türk sayısı kaç kişi?" diye. Bu rakam oldukça yüksekti. "Eğer adaylık verilir, bir sürece bağlar, 'Bir gün tam üye olabilir' dersek, bunun önünü kesebilir miyiz?" diye bir hesap yapıldı ve bir kalkınma sürecine girileceği için insanların gitmeyi istemeyeceği varsayıldı. Büyük ölçüdeki Avrupalı, "Türkiye'yi dışarıda bırakırsak, bizim için gerçek tehdit olur" hesabından hareket etti. Türkiye'de belirli platformlar da bunu kullandı, "Biz çok kalabalığız, bizde işsizlik yüksek, siz düşünün!" dedi. Fakat 1999'dan sonra işler değişti. Türkiye'nin tecrübesizlikleri ve Avrupa'nın da Türkiye ile ilgili ciddi bilgisizlikleri söz konusu olduğu için bu süreçte inanılmaz hatalar yapıldı.

Avrupa Birliği bir ülkeyi "aday ülke" sayar, bir "Katılım Ortaklığı Belgesi" yayımlar ve prosedürü bildirir. Bunun karşılığında da aday ülke bir ulusal program yayımlar. Bizim iki bin küsur sayfa programımız Resmi Gazete'de yayımlandı, içinde tahmin edemeyeceğiniz kadar çok ayrıntı yer alıyordu. Bu tür uluslararası belgelerin giriş kısmı temel amacınızı belirtir, asıl orası okunur, kimsenin ayrıntıları okuyacağını zannetmiyorum. Siyasi Cilt şöyle başlıyordu: "Türkiye; Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'nın en büyük ülkesidir!" Başka ülkelerin ulusal raporları ile karşılaştırdım, diğerleri fevkalade teknik belgelerdi. Şöyle bir madde de vardı: "İşkenceyle mücadelenin engellenmesinin önündeki manilerin kaldırılması!" Buradan "Biz işkenceyle mücadele etmek istemiyoruz!" gibi bir anlam çıkıyordu; üstelik çok da karmaşık bir cümleydi. Neyse ki bir şekilde müdahale edildi. Avrupa'nın prosedürü takip edilmeyince, kullanılan dil de yakalanamamıştı doğal olarak. Sonuçta o ulusal programlar gitti ve bugünkü aşamaya bir şekilde gelindi.

Bugünkü aşama değerlendirildiğinde, aslında "Acaba ben bir Avrupalı olsaydım, Türkiye'nin tam üyeliğini ister miydim?" sorusundan hareket etmek gerektiğini düşünüyorum. Avrupalının gözünde ortalama bir vatandaşın Türklerle ilgili son derece olumsuz kanılara sahip olduğunu bilmeliyiz. Nasıl bir "Ruslar geliyor" düşüncesi varsa, aynı şekilde "Türkler geliyor" endişesi de söz konusu. Bunun arkasında yatan siyasi gerçek şu: Kalabalık, Avrupa'ya güç katacak ama aynı zamanda onların oy potansiyelini de bölecektir, çünkü Türkiye tam üye olduğunda, Avrupalıların kaderini belirleyecek, "oy" sahibi olacaktır. Türkiye ile ilgili ikinci temel görüş şu: "Türkler demokratikleşmezler!" Üçüncüsü "Çok fena Müslümanlar!" Siyasiler, bunu Türkiye ile ilgili de değil, kendi iktidarları için kullandılar. Yani "iyi/kötü" ayrımını, "ben ve öteki" ayrımını yapabilmek için Türkiye/İslam uygulamalarını, Türkiye üzerinden açıkladılar. Bu özellikle Fransa'da etkili oldu, çünkü Fransa'da ciddi bir Müslüman nüfus var ve bu insanlar Fransız vatandaşı. Dolayısıyla, kendi vatandaşlarının üzerinden yapamayacağı kötümeyi, Türkiye üzerinden yapmayı denediler! Bu politika, aday sayılan bir ülkenin üstünden yapıldığı zaman, Batı bakımından ciddi bir paradoks ortaya çıkardı.

Avrupa bugün Türkiye ile üyelikliğini kendi geleceği bağlamında tartışıyor. Herkes nüfusun durumunu, ne kadar azınlık olduğunu biliyor ve Türkiye'nin sorunlarına bizden çok daha vâkıf olduklarını düşünüyorum. Bunun siyaseten kullanımında hâlâ büyük aymazlık içinde olduklarının farkındayız, ama aynı durum bizde de geçerli. Türkiye tam üye olmak istiyor, ama bir yandan da bütün Avrupa'nın bizi bölüp parçalamak merakında olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla bunun karşılıklı olduğunu söylemek mümkün; iki taraf arasında ciddi bir güvensizlik ama buna rağmen başlamış bir süreç söz konusu. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü de değil. Polonyalılar, Avrupalılardan nefret etti, Romenler de öyle. Avusturya, "Acaba Avrupa Birliği'nden çıksak mı?" diye düşünüyor! Dolayısıyla bu bir sevda ilişkisi değil, mecburiyet ilişkisi olarak okunuyor. Taraflar kazançlı çıktıkları sürece, bu ilişki kaçınılmaz olarak sürecektir ve konjonktür baz en devletleri, toplamları birbirleri ile işbirliğine iter.

Geleceği belirleyecek temel konu, emin olabiliriz ki Kıbrıs değildir! Kıbrıs, kullanılan ve gündemde yer alan önemli bir araçtır; Türkiye kadar önemli bir oyuncunun Avrupa Birliği ile olan ilişkisinin temel değişkeni olamaz. Avrupa'nın Türkiye'yi hazmetmesi büyük ölçüde "Türkiye ile yola devam ettiğimizde, acaba onun da belirleyici olduğu bir sistemde biz var olmak istiyor muyuz?" ve çok daha temel olarak "Irak, Suriye ve İran'la komşu olmak istiyor muyuz?" ile ilgilidir. Avrupa'nın temel mantığı kendi piyasasını, kendi demokrasisini, kendi yapısını belirli sınırlar içinde tutmak için kendine bir güvenlik çemberi oluşturmak üzerine kuruludur. Birinci çember Akdeniz ve Kuzey Afrika ülkeleridir. İkinci çember belki Ukrayna-Moldavya çizgisidir. Türkiye çemberden çıkıp çemberin içine girmeyi talep etmektedir, dolayısıyla konu İran, Irak, Suriye olduğunda Avrupa'nın güvenlik çemberi delinecektir. Eğer bu kadar büyük bir ekonomik güç iseniz, siyaseten sistemde oyuncu olmamanız mümkün değildir. Eğer Amerika Birleşik Devletleri sistemde başarılı olmuş olsa idi, gittiği her yerde düşündüğünü yapıyor olsa idi, Avrupa bu rolü oynar ve Türkiye'yi de müzakere sürecini otuz yıla yaymış bir ülke konumuna koyardı. Ama Amerika başarılı olamadı. Amerika'ya gereken yardımı mecburen Avrupa verecek ve bunu Türkiye ile birlikte yapacak. Önümüzdeki dönemdeki müzakerelerde Kıbrıs yüzünden birtakım aksamalar olabilir; bunların Türk piyasalarına, çeşitli ilişkilere ufak tefek etkileri olabilir ama görünür bir gelecekte, müzakerelerin kesintiye uğramasına izin verecek bir konjonktür yok gibi görünüyor. Olabilecek en büyük konjonktürel rahatsızlık Türkiye'nin kararını uygulamaktan vazgeçmesi, bu uyum süreci tamamlanmamasından doğar. Öte yandan Avrupa "Ne yaparsanız yapın, ben şu aralar size tahammül etmek istemiyorum!" diyebilir. Gerçeklerin dışında hareket eden iktidarlar da gelebilir ve gerçekliğin dışında kararların verildiği, tarihte de çok sık görülmüştür. Bu tür kazalara uğrama riski her devlet için vardır ve her müzakere süreci için de söz konusudur ama daha önce söylediğim gibi konjonktür, şu anda Türkiye lehine çalışmaktadır. Henüz Avrupalılar farkında olmamasına karşın, Avrupalıların da yararı söz konusudur. Fark ettiklerinde, sanıyorum Türkiye ile olan ilişkileri de gelişme sürecine girecektir.

Bir sonraki dönemin Türkiye açısından rahatlatıcı bir konjonktüre sahip olduğunu söylemenin mümkün olabileceğini düşünüyorum.